УДК 82.0

ПОЕТИКА ЧИ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Поліщук Я.О., д. філол. н., професор

Рівненський державний гуманітарний університет

Наша літературознавча наука протягом останніх років зазнає серйозної переорієнтації в критеріях та концепціях. Мабуть, зарано ще говорити про радикальні зміни [1], але все ж сучасні західні методики аналізу художніх текстів мають тепер і в Україні своїх адептів. Попри всю дискусійність цих методик ігнорувати їх не доводиться. Навпаки, слід було б якнайширше апробувати на нашому ґрунті досвід західних літературознавчих шкіл. Це, проте, зовсім не означає, що той досвід є цілком прийнятним для нас. Ідеться про те, аби створювати певний дискусійний простір, украй необхідний сучасній українській гуманітаристиці, а цей простір має бути опертий на нове пізнання. Адже добре засвоєний нами свого часу досвід радянського літературознавства із вульґарно-соціологічним ухилом поганий не так ідеологічною заанґажованістю та примітивізмом, як власне безальтернативністю, тотальністю, він завжди уникав будь-яких дискусій (сумна традиція розгортання дискусій 1925-28 чи 1960-х років виявилася вельми повчальною та пам'ятною). Сьогоднішня ситуація в пострадянському літературознавстві, навпаки, виграшна тим, що вона не обумовлює догматизації пізнання. А вже справою наукової громадськості є створення продуктивного дискусійного середовища, яке б забезпечило вихід нашої науки зі стану заціпеніння та анабіозу у відкритий простір.

Поетика належить до базових понять, які нині особливо потребують наукової дискусії. Наскільки можлива сьогодні єдина універсальна поетика? Наскільки досяжним є завдання вивчення поетики як системи? Адже в постмодерному світі все втрачає абсолютну вартість. Світ стає винятково різноманітний, транскультурні чинники поступаються місцем мультикультурності; саме диверґентні, а не конверґентні тенденції виявляються провідними в цю епоху. Руйнування єдиних усталених схем та концепцій у науці стало не просто даниною моді "деконструювати" світ, але концептуальною потребою гуманітарної науки, яка нині прагне створити елементарно необхідний простір для "перечитування" минулого, оскільки наукова картина, створена попередниками, здебільшого не може бути здемаскована без подібних операцій.

Злоба дня вимагає постановки на порядок денний дилеми: поетика чи інтерпретація? Здавалося б, нелогічно протиставляти такі різновеликі та неспівмірні одиниці. Але неспівмірними вони є лише на перший погляд. Візьмімо рівень номінального художнього тексту. Його літературознавчий аналіз, очевидно, буде більш вдалий та ефективний, якщо застосувати певну інтерпретаційну модель, котра б поширювалася і на ряд інших (подібних) текстів, і на переконання та ментальність дослідника (що, між іншим, не менш важливо). Інша річ – коли спробуємо аналізувати твір із набором універсальних схем та кліше, які пропонує поетика (метафора, пейзаж, риторична фігура, алітерація і под.). Такий аналіз, якщо він не програмуватиметься та не поглиблюватиметься певною інтерпретацією, грішитиме приблизністю й незугарністю. Між іншим, це правило діє і в зворотному напрямку: інтерпретація позбулася б питомого арсеналу дослідження, коли б не чинники поетики.

Доводиться визнати, що в нинішніх умовах поетика стає вторинною, допоміжною наукою, поступаючись першістю перед інтерпретацією. Стратегічне ж навантаження виконує в нових літературознавчих дослідженнях інтерпретація – вона виказує концептуальну ідею дослідника, укладає той, умовно скажемо, кодекс законів, за яким ми можемо критикувати інтерпретатора, погоджуючись або не погоджуючись із його міркуваннями.

Важливо відзначити ще й такий аспект протиставлення поетики й інтерпретації, як аспект загального й індивідуального. Оскільки метод літературознавця-дослідника в сьогоденних реаліях усе виразніше набуває особистісних, індивідуальних рис [2], то й застосування понять поетики також входить у залежність від індивідуальності критика. Поетика, справді, пропонує ключ до відчитування тексту, перевірений і зручний, особливо для молодих та недосвідчених критиків, але натомість деіндивідуалізує літературознавче дослідження. А в постмодерній культурній практиці явною стає людська влада над повідомленням, над образом [3].

Власне кажучи, розрізнення функцій поетики й інтерпретації супроводжує розвиток класичної філології, принаймні в європейському значенні. Адже філологія історично здобула дефініцію саме як наука про тексти. Від часів Середньовіччя до XVIII-XIX століть вона уґрунтовувала свою базу на знанні класичних

текстів, а зберігання та описування текстів стало навіть своєрідним філологічним культом, принаймні в Західній Європі (античні та середньовічні твори). Щодо цих орієнтирів багато в чому полемічною виявляється програма *критики*, народження якої обумовлене вже вимогами Нового Часу. Критика, на відміну від філології, визначає своїм предметом не сам текст, а власне його тлумачення, практику екзегези [4, 12]. Згодом, у ХХ столітті, критика відкриває для себе базисний принцип альтернативності й утілюється в інтерпретацію, точніше, у множинність інтерпретацій. Філологія текстів знаходить спосіб систематизації знань у поетиці.

І поетика, й інтерпретація уґрунтовують свої позиції в солідній науковій традиції ХХ століття. Перша здобула засадничі права через розвиток лінґвістичного вчення Ф. де Соссюра та структуралістів. Поетика ставить завданням осмислення своєрідного механізму постання тексту із розрізнених значень-одиниць, тобто акцентує загалом на формальному рівні тексту, його лінґвістичній першооснові. Недохопи цього підходу відзначали, між іншим, його основоположники, як-от Р.Якобсон. Адже при структурному розчленуванні твору з нього зникає те *щось*, що, власне, й надавало йому художньої довершеності та неповторності. Постійні чинники поетики, як би віртуозно їх не аналізувати в літературі, неспроможні пояснити “позаструктурних” цінностей твору, а саме ці останні нерідко виявляються наріжними, бо завдяки їм постає ефект естетичного впливу твору та “зворотної реакції” читача. “Поряд із варійованими елементами, котрі властиві для окремого твору, особливе значення має якась постійна міфологія, що лежить в основі циклу віршів, а нерідко й усієї творчості поета” [5, 146], - зауважував Р.Якобсон, аналізуючи поезію Олександра Пушкіна. Очевидно, та *постійна міфологія* – щось нематеріальне, неформальне, що не піддається структуруванню та каталогізуванню й перевищує суто лінґвістичні дефініції. Вона і є предметом інтерпретації.

Друга тенденція, котра виходить із протилежних засад, базується на пріоритеті змісту, повідомлення, рецепції, оскільки формальний рівень слова, фрази чи висловлювання в контексті цілого художнього твору набуває інших відтінків, а то й значень; нерідко таким чином можна виявити прихований чи іронічно обігруваний смисл мовленого. Ця тенденція відкриває широкі можливості для інтерпретації та інтерпретаторів.

Інтерпретація – так чи інакше - визнає автономність тексту. Якщо поетика цікавиться загальними значеннями чи художніми ефектами, притаманними творам багатьох авторів та епох, то інтерпретація робить ставку на унікальність і неповторність твору, на відшифровування його прихованих аспектів.

У зв’язку з цим перебувають слабкі сторони інтерпретації, які нерідко критикуються. Це те, що У.Еко називає інтерпретаційним надміром [6, 655]. Справді, інтерпретація відкрита для довільних гіпотез, і нерідко довільність та апріорність губить її, розмиває межі підходу, перетворюючи його на новітню есеїстику, часто-густо досить віддалену від конкретного тексту, що має бути предметом аналізу.

Так означується чи не найбільша суперечність інтерпретації – вірність певній смисловій заданості, смисловій цілості. Інтерпретація не може бути відкрита для будь-якого смислу, дослідник мусить чітко відфільтровувати ті смисли, які “працюють” на його гіпотезу, інакше він ризикує втратити орієнтир, розчинитися в хаосі. Про цю небезпеку писав свого часу Ж.Лакан, указуючи, що ефект інтерпретації полягає, власне, у вичленуванні в суб’єкті *ядра*, тобто безглуздя [7, 249].

Інтерпретація утверджує дух альтернативності, багатозначності в аналізі тексту, тоді як поетика тяжіє до уніфікації. Нова апологія інтерпретації починається, либонь, від Р.Барта, від його парадоксальних ідей про *смерть автора* та *відкритий твір*, *твір і текст* та под. Завдяки Бартовим ідеям інтерпретація конституюється як альтернативна, множинна, обмежена. Вона завжди локальніша, ніж сам твір, який може бути предметом інших інтерпретацій. “Поза межами своєї епохи єдиний (канонічний) смисл твору перетворюється у множинний, а закритий твір стає відкритим” [8, 350].

Заслугою інтерпретаційного підходу є те, що він неодмінно веде до постановки головного і глобального питання – *сенсу* літературного твору в цілому. Інтерпретація як така є способом осягнення сенсу. Вона шукає те, що лишилося не осягненим поетикою. Адже можна досконало вивчити формальний бік твору чи механізм його рецепції, тих стереотипів масової свідомості, які “оживляють” текст у його побутуванні. Проте ми зазвичай стаємо читачами (а зрештою, й інтерпретаторами) не задля того, аби каталогізувати формальну структуру письма, це завдання можна визнати надто приватним і необов’язковим. Ми ставимо собі питання: для чого писався твір, що важливого автор повідав ним світові? “Однак поетика, - пише Дж. Куллер, - не вимагає розшифрування значення літературного твору; її завданням є з’ясування всіляких ефектів, в яких можемо пересвідчитись…” [9, 75]. Більше того, найважливіше завдання поетики, на думку ученого, полягає в тому, щоб з’ясувати, які конвенції уможливлюють читачеві надавання творам тих, а не інших значень [9, 74-75].

Сучасна інтерпретація – то спроба критика вирватися поза такі конвенційні межі, знайти свій індивідуальний ключ до відчитування смислу художньої творчості. Інша річ – різноманіття інтерпретацій; тут уже виявляється проблема другого порядку, також складна та суперечлива. Принаймні, сьогодні не доводиться говорити про те, що одна інтерпретація краща, а інша – гірша;

номінально вони рівні, хоча далеко не взаємозамінні. Зате майстерність інтерпретатора вимірюємо вірністю обраному методові, послідовністю, коректністю, арґументованістю суджень та висновків. Через те інтерпретації, виконані в дусі герменевтики чи феміністичної критики, деконструкції чи психоаналізу, рецептивної естетики чи постколоніальної теорії, рівною мірою застосовні до літературних творів, але в кожному конкретному випадку їх специфіка має відповідати своєрідності об'єкта дослідження, а характер інтерпретації – корелювати зі смисловим "ядром" об'єкта.

Окреслена тут антиномія поетики та інтерпретації може видатися надто штучною. Чи варто протиставляти ці два підходи, які, зрештою, доречно взаємодоповнюють одне одного і взаємно компенсують свої слабкі місця? Та проте без такого протиставлення – як прийому наукового аналізу – не можна осягнути динаміки відносин поетики та інтерпретації в нашу постмодерну добу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щодо цього маємо різні оцінки. Одні вважають, що українське літературознавтсво уже вийшло зі стану кризи (М.Наєнко), інші, навпаки, стверджують глибоку стаґнацію як атрибут сучасного стану речей (Г.Грабович). Один із найгостріших виступів останнього часу в рамках цієї теми належить К.Москальцю. Див.: Український гуманітарний огляд. – Вип. 3. – К.: Критика, 2000. – С. 9-26.
2. Звісно, не можна сказати, що він був цілком позбавлений індивідуального, навіть за найгірших часів. Індивідуальності в науці таки вирізнялися, інша річ, що назагал цей чинник притлумлювався та іґнорувався – звідси популярність численних колективних літературознавчих праць.
3. За свідченням Ліотара, навіть найбільш знедолена людина не позбавлена такої влади; влада над словом, повідомленням позиціонує людину. Див.: Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодерна. Пер. С фр. – М.-СПб, 1998. – С. 45.
4. Дмитриева Е. Генетическая критика во Франции. Теория? Издательская практика? Явления постмодернизма? // Генетическая критика во Франции. – М.: ОГИ, 1999.
5. Якобсон Р. Работы по поэтике. – М.: Прогресс, 1989.
6. Еко У. Інтерпретація та історія // Маятник Фуко. – Львів: Літопис, 1998.
7. Lacan J. Ecrits. A selection. – London, 1977.
8. Барт Ролан. Избранные работы. Семиотика. Поэтика: Пер. с франц. – М.: Изд. группа "Прогресс", "Универс", 1994.

Kuller Jonatan. Teoria literatury. – Warszawa: Proszynski i S-ka, 1998.